

RECENZIJOS

Aleksas Girdenis, **Žemaičių dzūkai: Tekstai su komentarais**, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, 486 p.

Dar studijų metais ėmėsis sunkaus ir, rodos, niekada nepabaigiamo tarmių tyrimo darbo, vienas žymiausių ir įžvalgiausių mūsų dialektologų profesorius Aleksas Girdenis išleido jau antrą šiaurės žemaičių tarmės tekstų knygą. Į pirmąją¹ buvo sudėti ne vieną dešimtmetį kaupti, jo mokslinėje (ir poetinėje) kūryboje išskirtinę vietą užimančios gimtosios Tirkšlių šnektos, o į šią – vadinamųjų žemaičių dzūkų² tekstai.

¹ Žr. Aleksas Girdenis, *Taip šneka tirkšliškiai: Šiaurės žemaičių telšiškių tekstai su komentarais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

² Žemaičių dzūkais vadinamos šiaurės žemaičių kretingiškių šnektos, kurių skiriamoji ypatybė – prieš galūnės ar priesagos užpakalinius balsius vartojamos sargiosios afrikatos *č*, *ž* vietoj toje pačioje padėtyje daugelio žemaičių turimų žvarbiųjų *č̣*, *ẓ̌*: dgs. gal. *mėžūs*, *jâučius* „medžius, jaučius“; vns. kilm. *pàčius*, *pràžūs* „pačios, pradžios“; *macâu*, *vezâu* „mačiau, vedžiau“; *važiu* „vedžioja“ ir pan. (nedzūkuojančių kretingiškių šnektos, vadinamieji pajūrio žemaičiai, šioje pozicijoje afrikatų neturi, plg. *jâučius*, *pàčius*, *vedâu* ir t. t.).

Antrosios knygos pratarmėje jos autorius ir sudarytojas, turintis didžiulę lietuvių kalbos tarmių tyrimo patirtį ir kaip retas kas mokantis branginti kalbos fakto tiesą, apgailestauja, kad šio rinkinio tekstai neatspindintys tokio pat spontaniško kalbėjimo, kaip paslėptu mikrofonu gimtinėje užrašyti artimųjų ir gerai pažįstamų kaimynų pokalbiai bei ilgesni monologiniai pasakojimai. Ne savo tarmės aplinkoje tekę dirbti kitaip – atviru mikrofonu ir tiesiogiai kalbinti pašnekovus.

Pirmąjį rinkinį *Taip šneka tirkšliškiai* iš tiesų daugiausia sudaro įvairiose situacijose natūraliai radęsi dialogai, kuriuose atsispindi „čia ir dabar“ verdantis gyvenimas, vartojama kasdieniniam bendravimui būdinga ekspresyvi leksika ir vyrauja šnekamosios kalbos sintaksė. Kalbantiems nepastebint užrašytuose tekstuose nepageidaujamų savo pėdsakų nepalieka tam tikra distancija, savaime atsirandanti tarp tarmės atstovo ir iš svetur jo kalbinti atvykusio, ir ypač – kalbinamojo noras pasakyti įmančiau, „mokyčiau“, kalbėti su nepažįstamu pašnekovu jam kuo suprantamesne (prie bendrinės priartinta) kalba. Kalbėjimo psichologijos požiūriu tai neišvengiami dalykai, bet, kita vertus, ne kiekviena tarmė ar šneka gali turėti

„nematoma“, ištikimą ir kantrų savo metraštininką. Pasisekė tirkšliškiams!

Vis dėlto drįsčiau tvirtinti, kad pasisekė ir žemaičiams dzūkams, o labiausiai – lietuvių dialektologijai ir mokslui apskritai. Tegu ir sukaupti kitokiomis sąlygomis, žemaičių dzūkų tekstai, užrašyti ir pakomentuoti labai pastabaus tyrėjo, nepraleidžiančio negirdomis jokios savitės žodžių formos ar subtilios garsų variacijos, yra itin patikimi šioms šnektoms būdingų savybių liudytojai, o kartu ir autentiškas neskubrios žemaitiškos kalbėsenos ir rišlaus pasakojimo³ pavyzdys. Sistemingai nedaug nagrinėta savita žemaičių dzūkų tarmė nuo šiol turės neįkainojamą jos tyrimo šaltinį, kuris bus svarbus ne vien dialektologams. Daug įdomios, naudingos (galbūt ir netikėtos) medžiagos jame sau ras ne tik lietuvių kalbos tyrėjai, bet ir tautosakininkai, etnografai, apskritai visi, ką domina kalbos ir etninės kultūros sąsajos ar psichologinių veiksnių poveikis kalbėjimui.

Į rinkinį sudėti tekstai užrašyti 1974–1979 metais, ir jau tada, daugiau kaip prieš ketvirtį amžiaus, ryškiausia skiriamoji keturkampio Endriejavas–Judrėnai–Veiviržėnai–Gargždai šnektų ypatybė, žemaitiškasis dzūkavimas, buvo beveik išnykusi. Štai kodėl anuomet surasto bene vienintelio nuosekliai tebedzūkuojančio judrėniškio pasakojimai, įrašyti,

---

³ Daugumas šios knygos tekstų yra rišlus pasakojimai apie praeities įvykius, senojo kaimo gyvenimo realijas, papročius, prietarus ir kt. Dialoginės kalbos pavyzdžių jame nedaug (žr. p. 279–292).

iššifruoti ir pateikti su įžvalgiomis ir tairkliomis šiaurės žemaičius puikiai pažįstančio mokslininko pastabomis, išties yra kone aukso vertės. Jie sudaro maždaug trečdalį visų knygos tekstų (žr. p. 33–183). Suprantama, tuo visai nenoriu pasakyti, kad kiti du trečdaliai yra kuo nors daug prastesni. Tiesa, iš Endriejavo, Veiviržėnų ir Vėžaičių užrašytuose tekstuose bemaž visai nebepasitaiko žodžių formų su žemaičių dzūkų sargiosiomis afrikatomis, išskyrus vieną kitą sporadišką atvejį, pvz.: *tâm jaučôu* 340₁₂, *uúokičôu* 355₁₁, *dôučûo* 356₁₃ (Veiviržėnai), *va.Îščûonis* 410₅ / *va.Îšfûonis* 410₉ (Vėžaičiai) ir kt.⁴ Tačiau šie tekstai irgi patikimai atspindi savo atstovaujamų šnektų sinchroninę padėtį tuo metu, kai ji buvo fiksuojama, ir atskleidžia dinamišką palengva nepaliaujamai kintančios tarmės vaizdą, o jo kontūrus gražiai paryškina turiningi kalbos ypatybių ir sociolingvistiniai bei psicholingvistiniai komentarai.

Rinkinys *Žemaičių dzūkai* laikytinas itin gražiu ir prasmingu tekstų pateikėjų atminimo įamžinimu, nes šiandien jų, deja, nebėra tarp gyvųjų. Žinoma, nereikėtų manyti, kad ir pati tarmė yra numirusi. Ji gyva, išnykęs tik dzūkavimas. Dėl jo nykimo buvusių „dzūkų“ šnektos dabar skiriasi: rytinėje minėto keturkampio dalyje vietoj sargiųjų afrikatų č, ž kaitmeniniuose skiemenyse jau turimos žvarbiosios č̣, ẓ̌; kaip ir daugelio „normalių“

---

⁴ Komentaruose šie atvejai laikomi arba galimu tarties raktu (p. 340, išn. 240), arba pasakotojo įsijautimu į senus laikus (p. 356, išn. 310).

žemaičių, čia sakoma *jaučōu* „jaučiui“, *jaučūs* „jaučius“, *tūkstōnčū* „tūkstančių“, iš *pražīr* „iš pradžių“ (Endriejovas), o vakarinės šnektos, kaip ir vadinamieji pajūrio žemaičiai kretingiškiai, šioje pozicijoje afrikatų iš viso nebeturi – sako *jāufōu*, *jāufūs*, *deđūoif* „didžioji“, *turiefūo* „turėčiau“ (Vėžaičiai).

Abiejų Alekso Girdenio parengtų žemaičių tekstų rinkinių naujovė, išskirianči juos iš ankstesnių panašaus pobūdžio leidinių, yra tiksli fonetinė rašyba⁵. Ja perteikiamos – suprantama, kiek įmanoma – visos pasakotojo kalbėjime realiai pasitaikančios ir klausia suvokiamos garsų variacijos, pavyzdžiui, žodžio *pinigai* (žem. *piningai*) pirmajame skiemenyje to paties kalbėtojo ištariamasis priešakinio aukštutinio balsio *i* atmainos⁶ [i], [e], [i], [e]: *pīnī.ngā* 33⁷, *peñi.ngā* 34¹⁰ „pinigai“, *pinīngūs* 34¹, *pīnīngūs* 34⁴, *pēnīngūs* 38¹³⁻¹⁴, *pēñī.ngūs* 39¹⁶ „pinigus“⁷. Taip pat visur nuosekliai žymima intonacija (ryškus arba nežymus tono kilimas ir kritimas, tono kilimas su kritimo tendencija ir,

⁵ Autoriaus susikurti specialiesni transkripcijos rašmenys ir frazės intonacijos žymėjimo ženklai smulkiai paaiškinti leidinio įvade ir iliustruoti ištisomis frazėmis su „vertimu“ bendrinę kalbą (žr. p. 17–29).

⁶ Ne tik šio, bet ir kitų balsių ypatybės apibūdinamos atsižvelgiant į etaloninius kardinalinius balsius (plačiau apie juos žr. p. 29–32).

⁷ Šio žodžio pirmajame skiemenyje dažniausiai pasitaikantis įtemptas [i] aiškinamas stipriai dviejų tolesnių nosinių priebalsių ir nazalizuoto [i] poveikiu (p. 33, išn. 1).

atvirksčiai, kritimas su kilimo tendencija ir t. t.)⁸. Palyginti su anksčiau paskelbtais tirkšliškių tekstais, transkripcija šiame leidinyje iš esmės nėra labai pasikeitusi, bet stengiantis kuo tiksliau fiksuoti balsių kiekybės skirtumus grįžta prie tradicinio kirčiuotų ilgųjų ir pusilgių balsių žymėjimo, be to, kai kurių įvairuojančių balsių variantai žymimi specialiais simboliais, pavyzdžiui, *ū* (retas labai supriešakėjęs užpakalinis balsis), *ī* (trumpas, bet labai įtemptas *i*) ir kt., plg.: *gēfžūs's* = *girdziusys* „girdė“, *lītāus* „lietaus“.

Taigi *Žemaičių dūkai: Tekstai su komentarais* yra puikiai parengtas mokslinis leidinys, kuriame nuosekliai laikomasi šiuolaikinės kalbotyros teorinių principų. Smalsiam skaitytojui patarčiau jį pradėti skaityti nuo pabaigos, kur perspausdinti du anksčiau kituose leidiniuose publikuoti Alekso Girdenio straipsniai (žr. p. 441–486)⁹. Jie tikrai bus tas simbolinis

⁸ Daugumoje naujesnių per pastarąjį dešimtmetį pasirodžiusių lietuvių tarmių tekstų rinkinių, pavyzdžiui, *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje* (2004) frazės intonacija visai nežymima, o jeigu žymima, kaip antai, Danguolės Mikulėnienės ir Kazio Morkūno parengtuose *Dieveniškų šnektos tekstuose* (1997), nurodomas tik tono kilimas ir kritimas.

⁹ Vienas iš jų pirmąkart buvo išspausdintas 1979 m. *Baltistijoje* 15(2), kitas – 1987 m. *Kalbotyroje* 38(1), o 2000 metais abu pakartoti Alekso Girdenio *Kalbotyros darbu* antrajame tome. Šiame leidinyje straipsniai palikti tokie, kaip buvo publikuoti pirmąjį kartą, išskyrus kelias nedideles tikslinamąsias pastabas, su nuoroda *2007 m. pastaba*

raktas, kuris vėliau atvers duris į šios tarmės garsų pasaulį ir padės jame orientuotis ėmus gilintis į pačius tekstus.

Pirmasis straipsnis, *Žemaičių dzūkavimas: dabartinė padėtis ir istorija*, iki šiol yra bene vienintelė išsami žemaičių dzūkavimo studija. Remiantis autentiškais, kruopščiai patikrintais tarmės faktais joje atsakoma į klausimą, kaip vietoj *tj, *dį prieš dabartinius užpakalinius galūnių ir priesagų balsius kaitmeniniuose skiemenyse (plg. *gádē* „gaidžiai“, *pūsŕtē* „pusryčio“, bet *gā žōu* „gaidžiui“, *tūkstōncūs* „tūkstančius“, *nap°ārovēžāu* „neparvedžiau“, *ištrāukčūo* „ištraukčiau“ ir pan.¹⁰) atsirado žemaičių dzūkų sargiosios afrikatos č, ž ir kodėl jos laipsniš-

įterptas į išnašas rinkinį rengiant spaudai. Pirmajame straipsnyje nurodyta daugiau pavyzdžių su senoviškesne vns. kilm. forma *kōnegā kšē* „kunigaikščio“, kuri vėliau morfonologiškai buvo pakeista į beafrikatę *kōnegā kšt* (žr. p. 444), taip pat patikslinta, kuriose kretingiškųjų šnektose vns. gal. *brūoli* = vns. kilm. *brūoli* (žr. p. 455). Antrajame straipsnyje yra svarbi nauja pastaba apie sintezės eksperimentą, visiškai patvirtinusi anuomet jame paskelbtus žemaičių dzūkų ilgojo [a] < ai kiekybės ir spektro matavimų rezultatus (žr. p. 484).

¹⁰ Pradinuose žodžių skiemenyse žemaičių dzūkai turėjo ir tebeturi žvarbiąsias afrikatas č, ž, pvz.: *čōpeniē* „čiupinėja“, *čōpnūot* „čiupnoti“, *žāuksm°s* „džiaugsmas“, *žūit* „džiūti“ ir t. t., taip pat skoliniuose: *krāuē°s* „siuvėjas“, *ži.čūoļ°s* „skolinęs“ ir kt. Būdinga žemaičių dzūkavimo išimtis – progresyvinė asimiliacija šč → šč̇: *vākščūo* „vaikščioja“, *kōmščūoļ°t* „kumščiuojate“:

kai imtos keisti žvarbiosiomis č̇, ž̇ arba minkštaisiais priebalsiais l̇, ḋ. Straipsnyje išdėstyta tvirtais argumentais pagrįstas įtikinamas sargiųjų afrikatų atsiradimo ir tolesnės jų evoliucijos modelis. Be to, jame pristatyta ir žemaičių dzūkų tarmės tyrimo istorija: gana smulkiai apžvelgti ir kritiškai įvertinti ankstesni jos stebėjimai nuo Kazimiero Jauniaus iki chrestomatiškos *Lietuvių kalbos tarmės* (1970).

Straipsnyje *Žemaičių „dzūkų“ superilgasis* [a:] (*Kiekybė ir spektras*) išdėstyti šios tarmės ilgojo [a], turimo vietoj diftongo ai, eksperimentinio tyrimo duomenys, kurie aiškiai rodo, kad suvienbalsėjęs [a] (*bāda* „baido“) yra ne tik daugiau kaip du kartus ilgesnis, bet ir uždaresnis už įprastą kirčiuoto skiemens balsį [a] (*bá.da* „bado“)¹¹.

Knygos tekstai atstovauja keturioms žemaičių dzūkų šnektoms: Judrėnų (žr. p. 33–183), Endriejavo (žr. p. 184–278), Veiviržėnų (žr. p. 279–364) ir Vėžaičių (žr. p. 365–435). Neatskirama visų tekstų dalis yra puslapio apačioje pateikti lingvistiniai ir ekstralingvistiniai komenta-

¹¹ Panašiai savo trukme skiriasi *e* < *ei* ir *e*., pvz.: *sklēde* „skleidė“, *išlēda* „išleido“, bet *mē.tu* „metų“, *žē.mē* „žemė“ ir t. t. Beje, žemaičių dzūkų tarnei ai, ei vienbalsėjimas yra gana būdingas. Štai daugiau pavyzdžių iš jų tekstų: *āškū* 216₁₀ „aišku“, *kalēnēms* 100₆ „kailiniams“, *nu.klapēdas* 187₄ „nuo Klaipėdos“, *krē.wā* 186₁₁ „kreivai“, *kōnegā kštis* 102₂₄ „kunigaikštis“, *lāduojē* „laidojai“, *lāks* 38₂ „laikas“, *skādri* 91₁₀ „skaidri“, *spēgš* 91₆ „speigas“, *tēsēn°s* 114₁₁ „teisinasi“ ir t. t.

rai¹², kurių visoje knygoje susikaupė per pusantro tūkstančio. Vien šis išpūdingas skaičius sako, su koku atidumu žemaičių dzūkų tekstai buvo rengiami spaudai, bet svarbiausia, žinoma, ne pastabų ir paaiškinimų gausa, o jų turinys. Ne vienas komentaras prilygsta talpam miniatūriniam straipsneliui¹³, o visus drauge juos galima (ir, matyt, reikėtų) perskaičiuoti kaip lakonišką lyginamąją šiaurės žemaičių tarmės apybraižą, nes saviti, variantiški arba retesni tekstuose užfik-

¹² Pagal užrašymo vietą tekstai suskirstyti į keturis pluoštus, o kiekvieno iš jų komentarai yra skyriumi sunumeruoti: Judrėnų nuo išn. 1 iki 573, Endriejavo – 1–356 ir t. t., tačiau daugelis pastabų apie skirtingų šnektų faktus yra susietos atitinkamomis nuorodomis. Taip atkreipiamas dėmesys į savitesnius arba retesnius fonetikos ir morfologijos reiškinius arba leksikos skirtumus bei žodyno naujovių įsitvirtinimo polinkius. Pavyzdžiui, 420 p. išnaša 424, susieta su 96 p. komentaru 277, parodo skirtingų tos pačios reikšmės žodžių paplitimą (Judrėnų *kurtinys*, Vėžaičių *sle-dauñė* „sėmenų ir grūdų džiovykla“); 381 p. išnaša 77, susieta su 298 p. komentaru 59, – Vėžaičių ir Veiviržėnų šnektose vartojamą daiktavardžio *mėnuo* dgs. gal. formą *mīnīs's*, greičiausiai laikytiną priebalsinio linksniavimo liekana (tokia užfiksuota ir 1759 m. „Ziwate“) ir t. t.

¹³ Mano galva, tokios yra pastabos apie sporadišką progresyvinę galinio priebalsio palatalizaciją (Judrėnai, p. 96, išn. 281, plg. *ta_turīē^ē pasėdérbus's* „tai turėjo pasidirbę“), apie greičiausiai archajišką lytį *vēns* „vienas“ (Vėžaičiai, p. 421, išn. 246) ir daug kitų.

suoti įvairaus pobūdžio faktai aiškinami neišleidžiant iš akių visos šiaurės žemaičių tarmės, o dažnu atveju – ir gerokai platesnio kitų tarmių konteksto¹⁴. Pavyzdžiui, nurodoma, kad šiaip jau tradiciškai tik telšiškams priskiriama regresyvinė trumpųjų [i] ir [u] tipo balsių asimiliacija yra beveik nuosekli ir žemaičių dzūkų šnektose (pvz.: dgs. vard. *dū.ris* „durys“, dgs. gal. *štrīkūs* „virves“¹⁵, dgs. įn. *vīnīmīs*, vns. gal. *šū.nⁱ*, vns. vt. *pūsīē* ir t. t.), o nosinių dvigarsių ir balsių denazalizacija, pasitaikanti ne tik šiose keturiose, bet ir kitose šiaurės žemaičių šnektose (tiesa, ne visai nuosekli, plg.: *atmīšma*, *acevīrīnsⁱ*, *žuovīns* / *ižžuovīns*, *gi.vēsām*, *nepanīekīk*, *pa-auksītē* *dē.bīsⁱ*, *skūolīs*, taip pat *mō* „man“), vadinama „suvalkietiška“, mat nosinius dvigarsius panašiai denazalيزuoja ir pietiniai vakarų aukštaičiai. Aiškinant prievieksmį *apriņķōu* „aplinkui“, greičiausiai kontaminuotą iš *i_rīņkⁱ* ir *apliņķōu*, atkreipiamas dėmesys į tai, kad Skuodo ir Suvainišio šnektose paliudytą žodį *apriņkis* LKŽ (I 255) vertina kaip skolinį iš latvių kalbos, tačiau Judrėnų šnektose, kurios tekstuose *apriņķōu* pavartotas, toks skolinys sunkiai įsivaizduojamas (žr. p. 168, išn. 515).

Laikydamasis principo daugiausia dėmesio skirti reiškiniams, nepaklūstantiems schemiškomis taisyklėms, Aleksas

¹⁴ Taip pat duodamos nuorodos į literatūrą, kur skirtingų tyrėjų kai kurie reiškiniai aiškinami nevienodai arba prieštarinai.

¹⁵ Vietoj laukiamo [i] gali pasitaikyti ir [e], pvz.: dgs. gal. *lēnūs*, arba vietoj laukiamo [o] ištariama [u], [u]: *rūgē* ir t. t. (žr. p. 35, išn. 20 ir kt.).

Girdenis komentaruose pateikia daug svarbios informacijos ir originalių samprotavimų apie galimus tokių reiškinių atsiradimo vidinius motyvus ir išorines priežastis, jų evoliuciją, reguliarumą ir fakultatyvumą ar visišką atsitiktinumą. Komentuojant labai nevienodos prigimties reiškinius reikia itin jautrios kalbinės klausos, neprikaištingo konkrečios tarmių medžiagos pažinimo ir išlavintos sistemos pajautos, puikios atminties ir plataus teorinio akiračio, juo labiau, kad komentuojami ne tik kalbos reiškiniai, bet ir tekstuose „užkoduoti“ ekstralingvistiniai dalykai.

Daugelis ekstralingvistinių komentarų prašyte prašosi cituojami – tokie jie taiklūs (kai kada ir šmaikštūs). Malonumą juos rasti palieku skaitytojui, o pavyzdžiui pacituosiu pastabą prie sakinio *stá.lîna lá.i.kâs /jêː bôuâ švâfû šâ.rku / gârâ apsêdâ.rês /têp krê wâ žûrîrêː tēi vêšê / kàs tēn načâlnînjâ bôuâ //*: „Atrodo, tartum įsijaučiama į „tarnautojų“ kailį – jie tikrai tiktai žiūrėdavo, o ne veizėdavo. Bet reikia pasakyti, kad dabar aukštaitiškas žiūrėti sparčiai plinta visur ir tampa kasdieniniu žodžiu (ypač moterų lūpose)“ (p. 186, išn. 7). Kasdieniniu žemaičių žodžiu, atrodo, jau yra tapęs ir knyginiis *labai*, žinoma, „apžemaitintas“ – *lâbâ* (žr. p. 169, išn. 521 ir t. t.).

Nepaisant žodžių pasirinkimą nulemiančių psichologinių veiksnių ir kalbėtojams išsprūstančių „madingų“ ar „mandagesnių“ žodžių, spausdinamų tekstų žodynas vis dėlto yra labai spalvingas. Ko vertas vien daiktavardis *žvīetkapê* 57₂, kuris gali būti tikras kalbos faktas,

o ne S. Daukanto sugalvotas žodis (žr. p. 57, išn. 104)! Tekstų leksikos ypatybės knygoje labai atidžiai ir išsamiai komentuojamos, todėl skaitytojui belieka tik tų komentarų nepraleisti.

Pabaigai keli žodžiai apie korektūrą. Turint galvoje sudėtingą tekstų fonetinę rašybą, korektūros ydų turbūt neįmanoma išvengti. Savo pastabas apie tipiškesnes dėl techninių kliūčių atsiradusias klaidas jau yra paskelbęs pats rinkinio autorius¹⁶, o čia būtų galima nebent pridurti vieną kitą jo nepaminėtą atvejį: *ēs* 38₂ = *ēs* („pasišklydęs“ ilgumo ženklas), *ka.p.ĭ šmēr*^e 39₇ = *ka.p.ĭ.šmēr*^e (dingęs pusilgumo ženklas), *vai.kêñâ* 46₂₅ = *vaikêñâ*, *nîršukê-ñûs* 42₁₇ = *nîršukêñûs* (ne vietoje atsidūręs keliamasis brūkšnelis), *atvažôûs* 92₃, *nuvažôu* 114₁₉ = *atvažôûs*, *nuvažôu* (nepažymėtas priebalsio minkštumas), *meřgûoçu* 205₂₆ = *meřgûoçu* (219₁₉ šio žodžio priebalsių minkštumas pažymėtas), *išlêid^a* 46₁₈ = *išlêid^a*, *jaûcûs* 76₁₂ = *jaûcûs* (priegaidės vietos žymėjimas). Tikriausiai vietomis pasitaikys ir dar kokių nors netyčia užsiplikusių transkripcijos riktų, kuriuos pastebės kiti. Dar į akis krito ir viena kita ne tekstuose atsiradusi korektūros klaidelė: p. 19 *įtemptas* (= *įtemptas*), p. 20 *šio metu* (= *šiuo metu*), p. 44 *[i] = [i:]*, p. 481 *ra:ta „ratq, -o“* (= *raitq, -o*), p. 469 *ior. = žr.*

Kadangi knygoje laikomasi principo žymėti tik funkcinę ir prieš kitus priebalsius aiškiai girdimą palatalizaciją, priebalsių minkštumo žymėjimo svyravimai

¹⁶ A. Girdenis, Korektūros pastabos knygos Žemaičių dūkai paraštėse, *Baltistica* 43 (1), 2008, 140–141.

jų samplaikose korektūros klaidomis, matyt, nelaikytini, plg.: *meřgêlkà* 41₉/*mergêlk^a* 41₁₁, *pârķêrpa* 100₂₁/*pârķêrpt^e*, *ižg^eêřsⁱ* 110₁₈/*ižg^eêřsⁱ* 100₂₃ ir t. t. Skaitant tekstus jie truputį trikdė, ir tai turbūt yra vienas iš šiokių tokių skaitytojui fonetinės rašybos keliamų nepatogumų.

Regina VENCKUTĖ

*Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT–01513 Vilnius, Lietuva
[regina.venckute@flf.vu.lt]*

Jonas Palionis, **XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai**, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 203 p.; Idem, **XVII a. pabaigos–XVIII a. pirmosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai**, Vilnius: Vilniaus universiteto l-kla, 2008, 327 p.

Į negausias lietuvių istorinės antropomikios tyrėjų gretas įsitraukęs VU profesorius Jonas Palionis per paskutinius penkerius metus išleido dvi knygas, skirtas gimtojo Punios krašto animams¹. Knygose publikuojami ir analizuojami Punios parapijos asmenvardžiai ir vieto-

¹ Dėl pirmosios knygos turinio apžvalgos žr. Maciejauskienė 2003, 24t.; Ragauskaitė 2005a, 155–158.

vardžiai, užrašyti XVII a. antrosios pusės–XVIII a. pirmosios pusės krikšto ir santuokos metrikų knygose. Parengti profesoriaus veikalai yra onomastinė jo gimtojo krašto istorijos apybraiža. Kaip teigia Palionis (2008, 8), į viešumą jam rūpėję iškelti kuo daugiau onomastikos. Šį darbą autorius atliko sėkmingai – iššifravęs ir paskelbęs autentiškas onimų formas jis prikėlė senąjį Punios parapijos vardyną antram gyvenimui. Ypač įdomios pasirodė tyrėjo publikuotos Punios parapijos pavardės (iš viso jų paskelbta daugiau nei 4600), ypač tos, kurių nefiksuoja Lietuvių pavardžių žodynas².

Punia – sena lietuvių gyvenvietė, rašytiniuose šaltiniuose minima nuo XIV a. antrosios pusės, greičiausiai nuo XVI a. pradžios turėjusi Magdeburgo teisę ir tuo metu buvusi tokio dydžio kaip Lyda ar Trakai (P 2003, 11t.)³. Dar Vytauto laikais čia buvo pastatyta katalikų bažnytelė. Tuo metu Punios parapija užėmė didelę teritoriją tarp Merkinės ir Darsūniškio: todėl nekeista, kad XVII a. bažnytinėse knygose užfiksuota nemažai onimų, kurie yra iš didesnio ploto nei dabartinė jos teritorija. Vėliau parapija mažėjo, nes nuo karo ir bado sumenko natūralus gyventojų prieaugis, kūrėsi naujų parapijų, nors XVIII a. antrojoje pusėje į ištuštėjusius kaimus kėlėsi ir

² Palionis (2003, 41; 2008, 30) pirmojoje savo knygoje tokių asmenvardžių pateikia 800, antrojoje knygoje – 1380.

³ Čia ir toliau pirmoji Palionio knyga trumpinama P 2003, antroji knyga – P 2008.

naujakurių (P 2008, 15t.), dėl ko galėjo kisti krašto asmenvardžių inventorius.

Rašytinė Pūnios bažnyčios istorija prasideda nuo XVII a. antrosios pusės. Palionis analizuoja seniausius išlikusius to meto parapijos rašytinius dokumentus: 1658–1688 m. santuokos ir 1659–1672, 1694–1709, 1710–1717, 1719–1731 m. krikšto metrikų⁴ knygas. Jo pateikti šaltinių aprašai yra pavyzdiniai: informatyviai, aiškiai ir trumpai mokslininkas aprašė, kaip atrodo knygos, kokios santuokos, krikšto formulės vartotos darant įrašus, kurie jų neįskaityti ir t.t.⁵ Išanalizavęs bažnytines knygas Palionis nustatė, jog ne visi žmonės, rašę santuokų aktus, yra krikšto metrikų autoriai (P 2003, 25). Jis rado ir įrašų, kuriuose buvo vienas ar visai neužrašyta liudytojų (P 2003, 20). Dar Palionis pastebėjo, kad Pūnioje krikštijant kilminguosius į knygas buvo įrašomi ne du, bet keturi ar daugiau krikštatevių (P 2008, 20), o kai kurie asmenys užrašyti tik vienu krikštavardžiu (P 2003, 45). Šie faktai atrodo įdomūs, ypač tiriant asmenų užrašymo į bažnytines knygas ypatumus.

Iš kitų rankraštinų šaltinių bažnytinės metrikos išsiskiria tuo, kad įrašai dažnai

---

⁴ Į asmenvardžių ir vietovardžių sąrašus, pateiktus prieduose, yra įtraukta ir 1732–1752 m. krikšto, taip pat 1732–1759 m. santuokos metrikų knygų duomenys, kurie tyrėjo tekste plačiau nėra analizuojami.

⁵ Ra g a u s k a i t ė (2005a, 155) pastebi, kad rašydamas pirmąją knygą apie Pūnios parapijos onimus, Palionis nenurodo, kur ir kaip yra saugomos bažnytinės knygos. Rodos, kad ir antroje savo knygoje Palionis tokios informacijos nepateikia.

yra anoniminiai, o pačios knygos rašytos kelių raštininkų (tą konstatuoja ir Palionis). Todėl svarstyti apie rašybos ypatybes, tarmės ar svetimų kalbų įtaką bažnytinių knygų rašto kalbai yra sunkoka. Kiek galima spręsti iš istorijos (P 2003, 14), į Pūnios bažnytines knygas užrašyti daugiausia lietuviškai, taip pat lenkiškai (dvarininkų, dvarininkėlių, dvasininkų kalba), gal rusiškai, baltarusiškai (greičiausiai atsikėlėliai į Pūnią iš rytinės LDK dalies) kalbėję parapijiečiai bei katalikų tikėjimą priėmę totoriai ir žydai (jų buvo nedaug). Taigi galima numanyti, kad rašant nelietuviškas Pūnios bažnytines knygas parapijoje dominavo lietuvių kalba. Todėl dalis onimų bažnytinėse knygose greičiausiai ir užrašyti taip, kaip vartoti pagrindinėje parapijos kalboje (lietuviškai), o kiti – įvairiais būdais derinti prie svetimomis kalbomis rašytų dokumentų. Būtent apie tai ir norisi plačiau pasvarstyti.

Į bažnytinius aktus įrašytų asmenų vardai ir antrieji įvardijimo nariai vartosenos atžvilgiu smarkiai skiriasi. To meto vardų, kurių visi buvo krikščioniški⁶, formos buvo bebaigiančios nusistoti, rašyba varijavo mažai, nes vardų rinkinys buvo apibrėžtas, jie buvo lotynizuoti, kartojosi (P 2008, 33)⁷ ir iš liaudies vartosenos už-

---

⁶ Palionis, kaip ir kiti onomastai, knygose aptarė krikštavardžių populiarumą (P 2008, 44t.), konstatavo, kad moterų krikštavardžių įvairovė mažesnė nei vyrų (P 2008, 33).

⁷ P a l i o n i s (2008, 29) teigia, kad labiau įvairuoja hebrajiškų ar graikiškų krikštavardžių rašyba, o didesnis variantiškumas yra neantikinių kalbų krikštavardžių.

rašytas vos vienas kitas variantas (P 2008, 34). Palionis nustatė, kad didžiausią vardų dalį sudarė lotynizuoti bibliniai vardai, taip pat pasitaikė lotynizuotų slaviškų ar germaniškų krikštavardžių (P 2008, 33), o vardų įvairavimai daugiausia buvo susiję su ano meto lotyniškiems tekstams būdingomis abreviacijomis. Taigi aišku, kad to meto bažnytinės knygos nerodo realios žmonių vardų vartosenos gyvojoje kalboje, – jose pagal rašto tradicijas užrašytos dokumentinės vardų formos.

Antrųjų įvardijimo narių inventorius buvo neapibrėžtas: nenusistojusios paveldimosios formos, onimai neturėjo užrašymo tradicijų. Todėl dalis antrųjų asmenvardžių bažnytinėse knygoose galėjo būti užrašyti taip, kaip vartoti gyvojoje kalboje. Tokiais asmenvardžiais greičiausiai laikytini onimai, kurie turi baltiškos kilmės priesagas, yra su galūnėmis, jų šaknys sietinos su baltų kalbų tikrine ir bendrine leksika, krikščioniškos kilmės asmenvardžiais (plg. avd. *Baltruszaytis*, *Butilonis*, *Czapytis*, *Gurnius*, *Janelis*, *Podzius*, *Swilus*, *Zusinas* ir kt.). Krikštavardžiai gyvojoje kalboje taip pat vartoti – tą rodo sulietuvinotos jų formos, plg. avd. *Augustas*, *Augustinas*, *Juras*, *Stasys* (P 2008, 35).

Palionis (2003, 26) nustatė, kad XVII a. Punios bažnytinėse knygoose išlaikyta ano meto lotyniškoji ir lenkiškoji grafinė bei ortografinė tradicija, būdinga rankraščiams. Jis pastebėjo, kad jo nagrinėtų onimų polonizacija XVII a. antrojoje pusėje dar nebuvo pasiekusi tokio laipsnio, kaip Zigmo Zinkevičiaus tirtų asmenvardžių iš XVII a. pradžios bažnytinių

Vilniaus knygų, kur santuokos ir krikšto aktai rašyti lenkų ir lotynų kalbų mišiniu (P 2003, 21). Tik vėliau, kai lenkų kalba tapo oficialiąja LDK kalba, nuo XVIII a. pradeda intensyvėti krikštavardžių bei pavardžių lenkinimas ir Punios metrikų knygoose (P 2008, 17). Taigi Palionis, kaip ir daugelis lietuvių istorinių tikrinių vardų tyrėjų, teigia, kad onimai buvo slavinti.

Tačiau iš autoriaus analizuojamų onimų fonetikos matyti, kad čia labiau tiktų kalbėti ne apie slavimą, bet apie tai, kaip onimai (ar jų šaknys) taikyti prie lotyniškosios ir lenkiškosios ortografinės sistemos, nes rašant onimus laikytasi juridinių ir kanceliarinių raštų tradicijų. Rašmenų sistema, vartota bažnytinėse knygoose, aptarta (P 2003, 26–29), iškelti ortografiniai nevienodumai, dėl kurių Lietuvos vadyne atsirado gretiminių asmenvardžių lyčių (grafemų <s> ir <š>, <z> ir <ž>, <c> ir <cz> varijavimas, [q] ir [ę] žymėjimas dvigarsiais *an*, *on*, *om* ir *en*, *em*). Tačiau taip pat ne slaviniu (kaip rašo P 2003, 31), o lietuvių garsų derinimu prie lenkų ortografinės sistemos, laikytina <a> rašymas vietoj *o*, <o> – vietoj *a*, <(i)a> – vietoj *ė*, taip pat *ie* ir *uo* vienbalsinimas, *r*, *š*, *ž*, *č* kietinimas ir kt.⁸

Iš onimų struktūros galima spėti, kad asmenvardžiai, kurie yra su slaviškos kilmės priesagomis, be galūnių, greičiausiai prie kitakalbės rašto tradicijos buvo priderinti ir morfologiškai. Pa-

---

⁸ Palionis (2008, 28) teigia, kad IV krikšto metrikos knygoje daugiau yra <e>-<a>, <o>-<a>, <s>-<z> ir kt. painiojimo.

lionio (2003, 33) iškeltas faktas, kad asmenvardžiai, turintys slaviškos kilmės patronimines priesagas *-ovič*, *-ovič* ir be galūnės *-us*, remia mintį, jog tokie onimai greičiausiai funkcionavę tik dokumentuose, o gyvojoje kalboje vartoti su kitomis priesagomis arba be jų. Atrodo, kad tada viskas priklausę nuo raštininkų: nuo supratimo, išsimokslinimo ir rašymo įpročių (P 2003, 43; 2008, 29). Todėl norisi prieštarauti Palioniui (2003, 37), rašančiam, kad pavardės su patronimine priesaga *-ovič* yra seni veldiniai, o ne metrikų rašytojų padaras, nes aptinkami ir XVI a. kanceliarine slavų kalba rašytuose dokumentuose. Į to meto antruosius įvardijimo narius, ypač su slaviškėmis priesagomis, reiktų žiūrėti kaip į kintančius ir nepastovius, dažniausiai reflektuojančius asmenvardžių rašymą svetimkalbės raštinės tradicijas turinčioje dokumentų kalboje. XVI a. dokumentų dvikamienių vardų kilmės asmenvardžiai su slaviškėmis priesagomis nerodo realiosios jų vartosenos lietuvių kalboje, – onimų formomis stengiasi bent priartėti prie to meto paveldimų lenkų asmenvardžių rašymo tradicijų, todėl jie pateikti su slaviškėmis patroniminėmis priesagomis.

Taigi XVI–XVII a. antrųjų asmenvardžių svetimōs, taip pat ir savōs, kilmės priesagos greičiausiai dar nebuvo stabilus onimo elementas⁹. Gali būti, kad tuo metu užrašant asmenį į dokumentus vieną kartą prie kamieno pridedama vienokia priesaga, kitą – kitokia arba onimas užrašytas be jos. Palionis (2008,

⁹ Apie tai dar žr. Sinkovičiūtė 2007, 361–364.

57) ir pats rašo, kad lietuvių tėvavardinės priesagos buvo keistos slaviškėmis, o slaviškos kilmės priesagos nėra autentiškos. Tuo metu lietuviškėmis priesagomis greičiausiai buvo reiškiamą priklausomybę šeimai ar pejoratyviškai, melioratyviškai apibūdinamas asmuo, taip pat sūnus tėvo atžvilgiu. Dedant slaviškos kilmės priesagas siekta atspindėti onimų rašymo tradicijas lenkų kalboje, taip pat taip reikštas ir patronimiškumas. Galima spėti, kad formuojantis paveldimai asmenvardžių sistemai pastovus iš pradžių buvęs tik pavardės kamienas.

Tad atrodo, kad dokumentuose fiksuotos onimo formos (ir su lietuviškos, ir su slaviškos kilmės priesagomis) dažniausiai buvo vienkartinio užrašymo rezultatas. Laikui bėgant priesagos pradeda prigyti, tampa stabiliais įvardijimo sistemos elementais ir įsitvirtina asmenvardžių sistemoje, – pavardės pradedamos užrašinėti su tomis pačiomis priesagomis. Tiksliai, kaip šie procesai vyko Lietuvoje ir kada jie baigėsi, galėtų pasakyti istorinės antroponimikos tyrėjai, panagrinęję tų pačių šeimų užrašymo istorijas bažnytinėse knygosė. Ikišioliniai jų darbai kol kas tam neprieštarauja ir rodo, kad dokumentuose tos pačios šaknies asmenvardžių priesagos itin įvairavusios¹⁰.

Todėl su teiginiu (P 2003, 35), kad tokios pavardės, kaip *Cibulski*, *Nowicki*,

¹⁰ Dar plg. ir Palionio (2003, 51, 61) pastebėjimą, kad metrikų knygosė yra nereta atvejų, kai iš to paties pamatinio asmenvardžio yra padaryta pavardžių su įvairiomis lietuviškėmis ir nelietuviškėmis patroniminėmis priesagomis.

Verbicki ir pan., atsiradusios Lietuvoje apsigyvenus slavų tautybės asmenims, galima sutikti tik iš dalies. Tokie atvejai nebuvę dažni, nes slavų invazijos Lietuvoje nuo XVII a. (ypač Pūnios apylinkėse), išskyrus minėtą lokalią gyventojų migraciją, lyg ir nebuvo. Juolab, kad *Palionis* (2008, 59) ir pats nurodo pavardes buvus verstas ir pagausėjusias nuo XVIII a. Taigi tokių pavardžių greičiausiai atsirado lietuvių asmenvardžius verčiant ir keičiant vienus kitais – morfologiškai derinant prie dokumentų kalbos.

Šiame kontekste atrodo neįprastos Pūnios asmenvardžių rekonstrukcijos. Abiejų knygų rodyklėse *Palionis* rekonstruoja antruosius įvardijimo narius: pvz., pavardėms su priesagomis *-(i)evič*, *-ovič*, *-owski* ir kt. atstato lytis *-(i)evičius*, *-ovičius*, *-auskas* ir t.t. Kaip teigia *Maciejauskienė* (2003, 25), atstatytos formos tikslios ir abejonių nekelia, tačiau rimtai žiūrint į knygas ir spėjimą visą to meto asmenvardžių sistemą kyla klausimas: kam to reikia? Jeigu manoma, kad šie asmenvardžiai (su slaviškomis priesagomis ir be galūnių) egzistavo rašto sistemoje, o slaviškos priesagos vartotos tik dokumentuose, tai tokios „rekonstrukcijos“ neatrodo reikalingos (pvz., tekste *Bartholomey Strawinski* rekonstruojamas į *Baltramiejus Stravinskas* (P 2008, 11), *Kazimierz Gorski* – *Kazimieras Gūrskis*, *Andrzej Mackiewicz* – *Andrius Mockėvičius*, *Baltromiey Kowalewski* – *Baltramiejus Kavaliūskas* (P 2008, 12), *Maciejowa Szymelewiczowa wdowa* – *Šimelėvičienė*, *Motiejaus žmona, našlė* (P 2008, 13) ir kt.). Kad pavardžių atstatymas yra problema, rašo ir pats auto-

rius (žr. P 2003, 20; 2008, 7), o šio darbo ėmėsis norėdamas padaryti knygas prieinamas ir platesnei visuomenei (P 2008, 7)¹¹. Tačiau čia geriausia būtų buvę laikytis nuomonės, jog bažnytinių knygų oniškai yra to meto dokumentinis paveldas, ir jų nerekonstruoti, nes atstatytos formos nerodo realios padėties.

Svarstyta ir *Palionio* pateikta pavardžių klasifikacija. Pirmiausia abiejose knygose autorius skiria asmenvardžius pagal etninę priklausomybę į dvi grupes: lietuviškas ir nelietuviškas pavardes (P 2003, 46–64; 2008, 35–67). Atrodo keista, kad lietuviškomis pavardėmis laikomos ne tik tos, kurios turi lietuvišką šaknį, bet ir tos, kurios yra su lietuvių kalbos darybos formantais – priesagomis, priešdėliais, nekaitinbinėmis galūnėmis; nelietuviškomis pavardėmis laikomos tos, kurių tiek šaknis, tiek darybos formantas yra skolintiniai (P 2003, 43). Čia abejonių kelia autoriaus pozicija dėl krikščioniškos kilmės pavardžių, kurias (turinčias lietuviškos kilmės priesagas) *Palionis* laiko lietuviškos kilmės¹² – jam

¹¹ Kita problema, susijusi su rekonstrukcijomis, yra atstatyta onimų kirčio vieta ir priegaidės. Kas gali garantuoti, kad XVII – XVIII a. pavardės buvo kirčiuotos taip, kaip jas dabar sukirčiavo autorius?

¹² Plg. *Palionio* (2003, 48) teiginį „lietuviškos pavardės sudarytos iš nelietuviškų krikštavardinių pamatinių žodžių“. Taip pat jis (P 2008, 38) teigia, kad lietuviški asmenvardžiai yra krikšto vardų trumpiniai, nors toliau (ten pat) vėl rašo, kad krikštavardžiai yra nelietuviški pamatiniai žodžiai.

lietuviška pavardė yra, pvz., *Iwonaytis*, padaryta iš nelietuviško pamatinio žodžio (P 2008, 38).

Autoriaus pozicija – skirti lietuviškos ir nelietuviškos kilmės pavardes – priimtina, tačiau samprata, kas yra lietuviška pavardė, kai mąstoma apie pavardžių kilmę, neatrodo teisinga. Čia Palionis, rodos, bus supynęs du skirtingus dalykus: onimų morfologinį įforminimą (su galūnėmis, priesagomis) ir jų kilmę, t.y. atsiradimo šaltinį. Aišku, kad asmenvardžio, turinčio lietuviškų elementų (priesagą, galūnę), kilmė nebūtinai yra lietuviška – šiuo atveju tai rodo, kad toks asmenvardis galėjo būti vartotas gyvojoje kalboje. Taip pat akivaizdu, kad dalis krikščioniškos kilmės vardų, patekę į liaudies vartoseną, patyrė lietuvių kalbos poveikį: buvo pritaikyti, adaptuoti ir sutrumpinti, tačiau jų kilmė taip ir liko nelietuviška. Šiuo atveju autorių turbūt būtų „išgelbėjęs“ požiūris, įprastas onomastikos darbuose: lietuvių kilmės pavardėmis laikyti tuos onimus, kurių šaknis galima sieti su baltų kalbų tikriniais ir bendriniais žodžiais.

Palionis taip pat atskiria lietuviškos ir slaviškos kilmės vyrų ir moterų pavardes. Autorius aprašo vyrų pavardžių darybą, kilmę, moterų pavardėms būdingas priesagas. Tai aktualu dėl moterų paveldimų asmenvardžių formavimosi, nes tokios informacijos apie moterų pavardžių raidą lietuvių antroponimikoje dar trūksta.

Knygoje, ypač antroje, daugiau dėmesio tenka lietuvių kilmės vyrų pavardžių struktūrai. Darybos ir morfeminės sandaros požiūriu skiriamos dvikamienės ir vienkamienės pavardės (P

2008, 35–49). Dvikamienių grupėje yra pavardės iš senųjų dvikamienių vardų, sudurtinių bendrinių žodžių ir naujosios dūrinių tipo pavardės. Vienkamienės skiriamos į neišplėstinio ir išplėstinio kamieno pavardes. Pavardės su išplėstiniu kamieniu (P 2003, 48) grupuojamos pagal morfemas – priešdėlius, priesagas, galūnes. Toks onimų morfeminis skaidymas atrodo logiškas. Kita vertus, vien tik formaliai žiūrint į pavardžių struktūrą matyti, kad retkarčiais autorius bus apsirikęs: į vienkamienių priesaginių tėvavardinių pavardžių grupę patenka ir kelios dvikamienės pavardės, pvz.: *Skuminaytis* (P 2003 48), *Ilgawizinas* (P 2008, 41). Šie onimai tikrai turi priesagas, tačiau juos grupuojant pagal morfologinę struktūrą tokias pačias pavardžių grupes (priesaginės pavardės ir t.t.) reikėjo skirti ne tik vienkamienių, bet ir dvikamienių pavardžių grupėje. Žiūrint griežtai morfologiškai pravardines Punios pavardes vienodai reikėjo inkorporuoti į dvikamienių ir vienkamienių pavardžių grupes: pvz., pravardinės pvd. *Baltousis*, *Grikopiedz* ir kt. (P 2003, 58) taip pat turėjo būti vadinamųjų dvikamienių pavardžių grupėje. Taip pat apsirikta, kai pvd. *Santeika Palionio (2008, 45) vienur priskirta vienkamienėms pavardėms (autorius ją vadina ir dvikamienne (?), toliau pateikta priešdėlinių pavardžių grupėje (P 2008, 47). Iš to akivaizdu, kad autorius nediferencijavo pavardžių kilmės ir struktūros grupių. Apskritai istorinių pavardžių morfeminis skaidymas neatrodo labai prasmingas, – geriau kreipti dėmesį į pavardžių priesagas, nuosekliai panagrinėti

paveldimų asmenvardžių santykį su jų pamatiniais žodžiais.

Klasifikuodamas vienkamienes pavardes Palionis skiria priesagines (tėvavardines, deminutyvines, netėvavardines), priešdėlines, galūnines, o antroje knygoje – dar ir trumpintines bei pravardines pavardes (P 2003, 41, 48–57; 2008, 30, 37–49). Toks skirstymas taip pat atrodo reikalingas komentarų: matyt, reikia suprasti, kad pravardinėmis vadinamos pirminės pavardės, kur apeliatyvų darybos formantai perėję į pavarde, o priesaginėmis, priešdėlinėmis ir galūninėmis, – kur formantai buvo pridėti formuojantis pavardei. Tačiau autoriaus vadinamosios priešdėlinės, galūninės pavardės yra atsiradusios iš priešdėlių ar galūnes turinčių apeliatyvų – pravardžių, kurios kilusios iš asmenų pavadinimų pagal ypatybę, pvz.: pvd. *Ruzgis* (P 2003, 57) yra atsiradusi iš prvd. *Ruzgis, siejamos su vksm. *ruzgėti* „murmėti“, pvd. *Bubris* (P 2008, 49) yra atsiradusi iš prvd. *Bubris, siejamos su vksm. *bùbryti* „smarkiai šaudyti“ ir kt., nors autorius šiuo klausimu yra kitos nuomonės ir įžvelgia tiesioginę pvardžių darybą. Turbūt intuityviai jausdamas, kad pravardinės kilmės pavardės yra kitokios nei pavardės su patroniminėmis ir kt. priesagomis, autorius jas laiko netėvavardinėmis (P 2003, 31). Kita vertus, tikrai sunku nustatyti, kada tėvavardžiai ir pravardės tapo pavardėmis (P 2003, 40–41), nors naudojantis vienos parapijos bažnytinėmis knygomis gal ir įmanoma buvo pabandyti tai padaryti.

Dar problemą sudaro ir minėtas bažnytinėse knygoose užrašytų asmenvardžių

autentiškumas: be analizės sunku pasakyti, kokios onimų galūnės yra tikrosios: pvz., kodėl pvd. *Kniuknis turi būti rekonstruota iš *Kniuknys*¹³ (P 2008, 49), o nepalikta forma *Kniuknis* ir t.t.? Dėl galūninių pvardžių problemų atsiranda tada, kai tyrėjui nėra žinomas pamatinis pavardės kamienas arba yra fiksuoti keli vadinamosios galūninės pavardės variantai, pvz., avd. *Buzus Palionis* (2008, 48) laiko vediniu iš avd. *Buzas*, nes ir toks onimas fiksuotas Punios bažnytinėse knygoose. Nėra aišku, kodėl nėra svarstomas dviejų lygiavėrių formų *Buzas* ir *Buzius (< *Buzus*) autentiškumas; tokių atvejų knygoje galima rasti ir daugiau.

Palionio darbuose problemiškas yra ir formantų perėjimas iš vieno sluoksnio į kitą, kai kalbama apie priesagas turinčias pavardes. Dėmesio priesaginiams asmenvardžiams tenka nemažai, ypač tiems, kurie turi tėvavardines priesagas¹⁴, nes jie sudaro didžiausią priesaginių pvardžių sluoksnį (P 2003, 48). Palionis yra pastebėjęs, kad Punios pavardėse patroniminę funkciją gali atlikti ne tik patroniminės, deminutyvinės priesagos, taip pat priesaga *-išk-* (apie tai jau rašyta ankstesniuose onomastikos darbuose, žr. *Zinkevičius* 1977, 238, 241; *Ragauskaitė* 2005, 66 ir kt.), bet ir priesaga *-inis*, plg. avd. *Mikutinis*, *Kazinis* ir

¹³ Priegaidės apsirikimas yra korektūros klaida.

¹⁴ *Ragauskaitė* (2005a, 157) pastebi, kad Palionis neįprastai lietuvių onomastikoje vartoja terminą tėvavardis, nes jam tėvavardinis lygu patroniminis (P 2003, 48).

kt. (P 2008, 46). Apie tai yra užsiminęs Zinkevičius (1977, 241), o Palionis pateikti pavyzdžiai šią mintį įtikinamai paremia. Gal galima spėti, kad patronimiškumo funkciją turėjo ir pejoratyvinės priesagos (?), kuriomis galėjo būti reikštas sūnaus mažumas, menkumas tėvo atžvilgiu. Šį klausimą onomastams reikėtų patyrinėti, atskyrus apeliatyvinės kilmės pavardes su pejoratyvinėmis priesagomis nuo pavardžių, turinčių asmenvardinės kilmės kamieną.

Minėta asmenvardinių ir apeliatyvinių pavardžių kamienų diferenciacija padeda skirti patroniminę funkciją atliekančias deminutyvines ir kt. priesagas. Iš Palionio asmenvardžių matyti, kad šalia asmenvardžių su deminutyvinėmis priesagomis esant tos pačios šaknies pavardžių be deminutyvinių priesagų, galima užtikrintai kalbėti apie šių pavardžių priesagų patroniminę funkciją, plg. avd. *Banelis ir *Banis (P 2003, 52, 72), *Podziuk ir *Podzius* (P 2003, 53, 125), *Pauksztelis* ir *Pauksztis* (P 2008, 42) ir kt. Palionis rašo, kad tokiais atvejais tėvystės santykis pavardėse su deminutyvinėmis priesagomis nekelia abejonių (P 2008, 42). Taip akivaizdžiai parodyta deminutyvinių priesagų patroniminė funkcija.

Kita vertus, gaila, kad Palionis neatšyrė pavardžių, kurios deminutyvines priesagas perėmė iš apeliatyvų, pvz., avd. *Bildziuk*, *Drebulis*, *Lakstutis* ir kt. (P 2003, 52) priskirti prie deminutyvines priesagas turinčių pavardžių, tačiau kitų šios šaknies formų, kurios būtų be deminutyvinių priesagų, Punios parapijoje neužfiksuota. Nors autorius rašo,

kad tėvystės santykio negalima įžvelgti pavardėse *Krauaičius*, *Nawjelis* ir kt., tačiau šios pavardės taip pat nėra deminutyvinės: greičiausiai jų priesagos perimtos iš deminutyvinių apeliatyvų. Ta pati priesagų perkėlimo problema matyti, kai autorius priesaginėmis pavardėmis laiko avd. *Gaygalas*, *Susla*, *Krykly* (P 2003, 55), *Kampinis*, *Wirbinis* (P 2008, 46), kilusius iš pravardžių, kurių pamatas – priesagas *-alas*, *-la*, *-lys*, *-inis* turintys apeliatyvai.

Palionis dar kelia mintį, kad sunku skirti galūninę darybą nuo priesaginės, plg. jo pavyzdį pvd. *Szleynis*, kuri, pasak autoriaus (P 2003, 56), gali būti ir priesaginės (iš lie. *šleivas*), ir galūninės darybos (iš lie. *šlėinė*) pavardė. Palionis (2008, 49) laikosi požiūrio, kad tada, kai nežinomas pamatinis žodis, o pavardė gali būti siejama su apeliatyvu, asmenvardis yra laikomas galūnės vediniu. Čia kyla klausimas, ar reikia autoriui šią problemą svarstyti, nes pamatinis asmenvardis juk yra pravardė, kilusi iš galūnę turinčio apeliatyvo, skirto asmeniui apibūdinti. Niekas lietuvių onomastikoje lyg netvirtina, kaip kad Palionis (2008, 49) rašo, pavardes *Laūmis*, *Kuřpius* ir kt. esant padarytas iš pavardžių *Laūmė*, *Kūrpė* ar *Kūrpis*, – tokios pavardės yra atsiradusios iš pravardžių, pamatuotų apeliatyvais, pagal veiklą apibūdinančiais žmones. Minėta problema, kad galūninę darybą sunku skirti nuo priesaginės, lietuvių antroponimikos darbuose yra pastebėta, tačiau neatrodo aktuali autoriaus medžiagai: jo minimų asmenvardžių pamatai yra pravardinės kilmės galūninės darybos apeliatyvai.

Formaliai atskirti visų asmenvardžių priesagas, galūnes neatrodo prasminga, nes, pvz., skirdamas priesagas pvd. *Dubnas* (P 2008, 47), *Kampinis* (P 2008, 46), *Raugienis* (P 2008, 46), **Smaguris* (P 2008, 47) ir kt. Palionis teigia, kad šios pavardės atsirado iš avd. *Dūbas*, dktv. *kaĩmpas*, *ráugas*, bdv. *smagùs*. Šiuo atveju, geriausia būtų buvę paisyti onomastinės darybos principų ir atskirti pavardes, turinčias onomastines priesagas, nuo jų neturinčiųjų; tada pvd. *Vzkuris* (P 2003, 48), vienur autoriaus laikoma priešdėline, vėliau nebūtų atsidūrusi galūninių pavardžių grupėje (P 2003, 57). Taigi daugelis Palionio išvestinėmis laikomų pavardžių iš tikrųjų yra pirminės – turi darybos formantus, atėjusius iš apeliatyvų.

Taip pat priekaištauti galima ir už tai, kad Palionis per mažai dėmesio skiria pavardėms, turinčioms dvi priesagas: skiriamos šios pavardės tik pagal antrąją priesagą, pvz., avd. *Marczulaĩjtis*, *Jodelonis* ir kt. (P 2008, 38) teikiami prie patronimines priesagas *-aitis*, *-onis* turinčių pavardžių. Tai yra tiesa, tačiau tada lieka neapartos deminutyvinės ir kt. pavardžių priesagos, tokių asmenvardžių santykis su kitais asmenvardžiais – pavardėmis.

Pridurtina, kad *Palionis* (2008, 40) atkreipia dėmesį į kitų onomastų, rodos, nekeltą problemą: rašte painiotos asmenvardžių priesagos *-inas* ir *-ynas*. Tai naujas ir vertingas pastebėjimas, kuris turėtų įtakos nustatant lietuvių pavardžių su minėtomis priesagomis arealus. Taip pat tyrėjas (P 2008, 44) kelia ir naują pavardės *Savūlis* etimologiją: asmenvardį sieja su lie. *sāvas*, o ne su brus. avd. *Савул*:

Савел. Kaip vienas šio asmenvardžio aiškinimų, jis atrodo įtikinamas. Kita vertus, lieka neaišku, kodėl avd. *Wanialis* (P 2008, 43) yra siejamas tik su **Vanỹs: vānyti* ‘vanoti, perti’, nes čia įprastesnis atrodo siejimas su v. *Iwan* trumpiniu.

Nelietuviškos kilmės pavardės autorius skiria į slaviškas bei suslavintas, vokiškas (žydiškas), totoriškas, vengriškas ir neaiškios etninės priklausomybės bei kilmės pavardes (P 2008, 30). Didžiausią nelietuviškų pavardžių grupę sudaro slaviškos kilmės pavardės; beje, prie slaviškų pavardžių pateiktos ir tos, kurių šaknys ir formantai galėjo būti suslavinti (P 2008, 43, 55, 60). Tai, kad autorius vadovojasi formaliuoju skirstymo kriterijumi, atrodo priimtina, tačiau gaila, kad jis neatskyrė slaviškos kilmės priesagas turinčių pavardžių, kurių šaknis galima sieti su skolintine tikrine ar bendrine leksika, plg. pvd. *Baiorowicz* (P 2008, 54), *Konstantinowicz* (P 2008, 55) ir kt. Tokios pavardės nebūtinai turėjo priklausyti slavams, kaip teigiama (P 2008, 54), – jos galėjo susiformuoti ir Lietuvoje.

Punios kraštas nuo kitų Lietuvos regionų skiriasi tuo, kad čia nuo seno gyveno totorių. Todėl įdomios atrodo Palionio paviešintos totorių pavardės, nors kartais autorius su jomis pasielgia kiek „mėgėjiškai“: be nuorodų į tiurkų kalbų žodynus teikia apeliatyvinius pavardžių pamatus ir juos verčia (P 2003, 61–63). Nors kitataučių pavardės tautinės onomastikos tyrėjų kol kas nėra taip nuosekliai analizuojamos kaip lietuvių, tačiau autoriui gal derėjo plačiau pasvarstyti kilmę pavardžių *Daszkiewicz*, *Juszkie-*

wicz, Szadziwicz, kurios jo siejamos tik su tiurkų kalbų apeliatyvais (P 2003, 62), nes įprasta manyti, kad jų kilmė kitokia. Liko neaišku, kokiais motyvais remdamasis šias pavardes autorius laiko totoriškomis. Ar dėl to, kad šeimos turėjo herbus? Deja, apie tai nėra aiškiai rašoma.

Dėmesio Palionio knygose skiriama ir vietovardžiams: kaip minėta, paskėlbotos bažnytinėse knygose rastos Punios onimų formos. Iš jų akivaizdu, kad tų pačių ir dažnai pasikartojančių vietovardžių fonetika ir morfologija metrikose įvairuoja. Todėl spėtina lietuvių onimų variantiškumą buvus susijusį su užrašymais: kuo dažniau užrašyti onimai, tuo daugiau jų variantų. Tokią mintį apie variantus gal galima taikyti ir istoriniams asmenvardžiams: variantiškiausi yra tie lietuvių asmenvardžiai, kurie buvo daug kartų užrašyti. Vadinasi, iš šiandienos pavardžių galima spėti, kad tos, kurios turi daugiau variantų, anuomet buvo dažnesnės.

Nors Palionio perskaitytos ir iššifruotos bažnytinės knygos buvo rašytos lotyniškai, tačiau jų vietovardžiai, kaip teigia autorius (Palionis 2003, 20), yra sulenkinti, dėl to sunku atstatyti tikrąją onimo lytį. Todėl vietovardžių rekonstrukcijos problema taip pat išlieka, nors rekonstruoti jų formas atrodo yra lengviau – vietovardžių užrašymai kartojasi, taip pat daugelis jų išlikę iki šių dienų. Skaitydamas bažnytinės knygas Palionis pastebėjo, kad per jo tiriamąjį laikotarpį bažnytinėse knygose tik trečdalis vietų vardų yra pastovūs, kartojasi (P 2008, 184). Tai rodo, kad nemažai vietovardžių

išnyko ar neatpažįstamai pakito. Iš Palionio knygų matyti, kad krašto asmenvardžiai patvirtina vietovardžių etimologiją ir ryšius su jų pamatiniu žodžiu – asmenvardžiu (P 2003, 154t.). Pagal to meto bažnytinės knygas Palionis nustatė, kad šiandien vartojamos vietovardžių formos *Greikonys*, *Peckūnai*, *Pušėnai* ar *Silgionys* ir kt. yra pakitusios iš ankstesnių *Gireikonys*, *Petkūnai*, *Puišėnai* ir *Stilgionys* formų.¹⁵ Būtent dėl to profesoriaus knygos atrodo itin vertingos.

Taigi neabejotina, kad Palionio darbai yra puikūs antroponimikos mokslo duomenų rinkiniai, kur matyti beveik šimto metų šio krašto istorija, atspindėta vietos ir žmonių varduose. Nors knygose pateiktas teorinis to krašto onimų aprašas nėra nepriekaištingas, tačiau šio darbo trūkumai reflektuoja bendrą Lietuvos onomastikos mokslo padėtį, – dominuoja aprašomojo pobūdžio medžiagos tyrimai ar sekama (toponimikoje) Aleksandro Vanago pėdomis. Problema yra ir iki šiol nesukurta lietuvių pavardžių klasifikacija. Paskelbus ir aprašius daugiau empirinės onomastinės medžiagos, tikėtina, atsiras ir teorinio pobūdžio svarstymų, drąsesnių lyginamųjų tyrimų. Šiandienos lietuvių onomastikos darbų kontekste profesorius Palionis atliko didžiulį ir naudingą darbą: publikavo savo krašto onimus, bandė juos klasifikuoti, aprašyti ir taip prisidėjo prie onomastikos mokslo problemų kėlimo.

---

¹⁵ Vėliau apie tai jis paskelbė straipsnį, žr. Palionis 2008, 289-295.

LITERATŪRA

Maciejauskienė Vitalija 2003 (rec.), Jonas Palionis, XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai, 2003, *Gimtoji kalba* 7, 24–25.

Ragauskaitė Alma 2005, *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Ragauskaitė Alma 2005a (rec.), Jonas Palionis, XVII a. antrosios pusės Punios parapijos asmenvardžiai ir vietovardžiai, 2003, *Baltu filologija* 14(1), 155–158.

Sinkevičiūtė Daiva 2007 (rec.), Alma Ragauskaitė, XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai, 2005, *Archivum Lithuanicum* 9, 359–364.

Palionis Jonas 2008, Dėl keleto retų vietovardžių kilmės (*Greikónys, Griškapėdis, Plasapnyškai, Pušėnai, Silgiónys, Tauliškai, Vaišodžiai*), *Baltistica* 43(2), 289–295.

Zinkevičius Zigmas 1977, *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

*Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
[daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt]*